

SZABADFALVI JÓZSEF

Bibó István szegedi évei

(Emlékezés a száz éve született tudósra)

Bibó István életének és sorsának alakulásában Szeged fontos szerepet játszott.¹ A városhoz való kötődése a család Budapestről Szegedre történt áttelepülésével kezdődött. Bibó édesapját² – aki addig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tisztségviselője volt – 1924-

¹ Bibó István életrajzi adatairól lásd bővebben: KENEDI JÁNOS: *Bibó István életrajzi adatai*. In: Bibó István összegyűjtött munkái. IV. köt. (Sajtó alá rendezte: Kemény István és Sárközi Mátyás) Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1981. 1283–1289.; HUSZÁR TIBOR: *Bibó István – a gondolkodó, a politikus*. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. III. köt. (1971–1979) Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 385–534.; HUSZÁR TIBOR: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok*. Magyar Krónika, Kolonel Lap- és Könyvkiadó Rt., Budapest, 1989.; RUSZOLY JÓZSEF: *Bibó István a szegedi jogi karon*. Jogtudományi Közlöny, XLVII. évf. (1992) 3–4. sz. 95–111. (A szerző által közölt eredeti források – pl. habilitációs kérelemhez csatolt curriculum vitae, jogbölcseleti előadás-tervezet, Horváth Barna és Búza László professzorok véleményes jelentése „dr. Bibó István bírósági titkár úrnak a jogbölcseletről egyetemi magántanárként való felkészítése végett bemutatott dolgozatairól” stb. – nagy segítségül szolgálnak a bibói életút korai szakaszának jobb megismeréséhez.); LENGYEL ANDRÁS: *A fiatal Bibóról. Egy lehetséges megközelítés vázlata*. In: Lengyel András: Utak és csapdák. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Tekintet Alapítvány, Budapest, 1994. 269–279.; LITVÁN GYÖRGY – S. VARGA KATALIN (szerk.): *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban*. (A dokumentumokat válogatta, a kötetet összeállította: Huszár Tibor) 1956-os Intézet – Osiris-Százdvég, Budapest, 1995.; SZABADFALVI JÓZSEF: „*Coactus tamen volui!*” – Bibó István jogbölcseleti munkássága. Forrás, XXVII. évf. (1995) 12. sz. 13–21.; H. SZILÁGYI ISTVÁN: *Etika, jog, politika. Bibó István (1911–1979)*. In: Loss Sándor – Szabadfalvi József – Szabó Miklós – H. Szilágyi István – Zödi Zsolt: Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből. Bitor Kiadó, Miskolc, 1995. 267–310.; SZABADFALVI JÓZSEF: *Egy jogfilozófusnak indult pálya története – Bibó István pályakezdése*. Magyar Tudomány, XLI. évf. (1996) 3. sz. 361–368.; LÁNYI KAMILLA: *A bibói életpálya: egy magyar sors*. BUKSZ (Budapesti Könyvszemle), X. évf. (1998) 3. sz. 247–261.; SZABADFALVI JÓZSEF: *Bibó István és a szegedi iskola*. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A szabadság kis körei*. Tanulmányok Bibó István életművéről. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 125–152.; NAGY J. ENDRE: *Tettbeszéd. Bibó István 1935-ös „megtérése”*. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Megtalálni a szabadság rendjét*. Tanulmányok Bibó István életművéről. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001. 111–144.; SZABADFALVI JÓZSEF: *Bibó István helye a XX. századi magyar jogbölcseletben*. Debreceni Szemle, X. évf. (2002) 1. sz. 29–36.; KOVÁCS GÁBOR: *Elszigeteltség és nyitottság dinamikája két tudóssors tükrében. Horváth Barna és Bibó István tudományos pályafutása*. In: Mester Béla – Percz László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez*. Magyarország és a modernitás. Áron Kiadó, Budapest, 2004. 392–418.; *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig. Bibó István a politikai gondolkodó*. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2004. (Különösen: 19–111.); ZSIDAI ÁGNES: *Jogbölcseleti torzó. Bibó István jogelméletének rekonstrukciója*. Szent István Társulat, Budapest, 2008.

² Idősebb Bibó Istvánról lásd: LENGYEL ANDRÁS: *Apai „örökség”*. Idősebb Bibó István művelődésszervező tevékenységéről. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A hatalom humanizálása*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1993 68–83.; Péter László: *A szülők*. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A szabadság kis körei*. Tanulmányok Bibó István életművéről... 13–41.; PÉNZES FERENC: *Az idősebb Bibó István filozófiai és néplélektani munkássága*. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A szabadság kis körei*. Tanulmányok Bibó István életművéről... 42–61.

ben nevezték ki a három évvel korábban Kolozsvárról elmenekült, „ideiglenesen” Szegeden elhelyezett Ferenc József Tudományegyetem könyvtárának igazgatójává. A család 1925-ben költözött a határ mentivé váló újdonsült egyetemi városba. Az alábbiakban Bibó és Szeged kapcsolatának három jól elkülöníthető időszakát kívánom – a centenárium alkalmából – röviden bemutatni.

Középiskolás és egyetemi évek (1925–1934)

Szegedre kerülve a tizennégy esztendő Bibó középiskolai tanulmányait a helybeli kegyesrendi (piarista) Dugonics András Gimnázium ötödik osztályában folytatta. Osztálytársai közül Ortutay Gyula és Reitzer Béla nevét kell megemlíteni, akikkel hamarosan baráti viszonyba került. Reitzerral való kapcsolata az egyetemen, sőt a pályakezdés éveiben tovább mélyült. Magántanulóként ugyancsak gimnáziumi osztálytársa, majd egyetemi évfolyamtársa volt Vas Tibor, aki a későbbiekben rendkívül sokat köszönhetett Bibónak.³

A korábbi budai Mátyás Király Gimnázium „laza fegyelmű és kissé kedélyes” miliőjéhez képest visszaemlékezése szerint „[a] szegedi piaristák... kitűnő tanárok voltak, sokkal inkább féltem tőlük, mint pesti tanáraimtól. Ugyanakkor kihajtották az emberből, ami benne van, és engem rákényszerítettek, hogy egy reális tiszta jelest szerezzek meg náluk. Szenvedélyes tanárok voltak, és volt köztük, ha nem is volt tipikus, aki szabályos szabadgondolkodó volt. Például egy öreg matematikatanárom, Tóth Lajos, a legszenvedélyesebb lelkesedéssel adta elő Galilei történetét, elmondván, hogyan toppantott, hogy »mégis mozog a Föld«. Erre hátul a kispapok morogni kezdtek, hogy az nem egészen úgy volt. Mire a tanár azt mondta: »Jó, jó fiaim, ez nem hittanóra.«”⁴ Az iskolai értesítők szerint Bibó mintatanuló volt és rendszeresen részt vett az önképzőkör által kiírt pályázatokon hol fordítás készítésével, hol önálló munkákkal.⁵ Sőt 1928-ban, nyolcadik osztályos gimnazista korában, az *Egyházi Híradó* nevű szegedi lapban a reformáció emléknapi alkalmából jelent meg első nyomtatásban publikált írása *Mit jelent a reformáció az emberiség számára?* címmel.⁶ Bibó visszaemlékezéséből tudjuk, hogy az eredetileg „emlékbeszédként” elhangzott előadása elkészítéséhez szükséges Max Weber irodalmat édesapja adta a kezébe.⁷

³ Arról, hogy Vas Tibor Bibó gimnáziumi osztálytársa volt Ortutay Gyulának Lengyel Andrásához írt 1976. szeptember 14-én kelt „emlékező leveléből” értesülhetünk. Lásd LENGYEL ANDRÁS: *Egy útkereső szociológus a két világháború között. Vázlat Reitzer Béláról*. In: LENGYEL ANDRÁS: *Útkeresések. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 327. (Vas Tibor látásproblémái miatt magántanulóként folytatta gimnáziumi tanulmányait. A közlésért köszönettel tartozom Lengyel Andrásnak.)

⁴ LITVÁN GYÖRGY – S. VARGA KATALIN (szerk.): *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban...* 215–216.

⁵ 1927/28-as tanévben Xenophon *Oeconomicus*-ából fordított részletért, illetve „Jogban az erő” jeligéjű *A királyi szék betöltése hazánkban Sz. István halálától a Pragmatica Sanctióig* című dolgozatával nyert pályadíjat. Az 1928/29-es tanévben „Ne bántsd a magyart” jeligéjű, *A török hódoltság művelődési viszonyai* címen kitűzött pályatétel első helyezettjeként ismerték el önképzőköri dolgozatát. Vö. LITVÁN GYÖRGY – S. VARGA KATALIN (szerk.): *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban...* 84.

⁶ BIBÓ ISTVÁN: *Mit jelent a reformáció az emberiség számára?* Egyházi Híradó, VII. évf. (1928. november 10.) 44. sz. 2–3.

⁷ „... nyolcadikos koromban mint református ifjúnak, reformáció-emlékbeszédet kellett tartanom, s ezt én az apám által kezembe adott Max Weber-féle híres cikk alapján tartottam meg. Ez volt az első találkozásom Max Weberrel, aki igen nagy hatással volt akkor és azóta is rám.” Vö. LITVÁN GYÖRGY – S. VARGA KATALIN (szerk.): *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban...* 216.

Az érettségit követő pályaválasztását – szintén a visszaemlékezéséből tudjuk – családja némi értetlenséggel fogadta. Szűkebb környezete „elvárta” tőle, hogy valamilyen bölcsész szakot válasszon. Inkább történettudósnak szánták, mintsem jogásznak, jogtudósnak. Bibó a jövőjét illetően azonban igen határozott elképzeléssel bírt. A „politikacsinálás” iránti vágya pályaválasztását jelentősen befolyásolta: „Én a magam pályájának útját... úgy képzeltem, hogy először a körülöttem lévő lehetőségek igénybevételével igyekszem eljutni az egyetemi tanári pozícióig és megszerezni azt az aránylagos függetlenséget, amelyből kiindulva aztán már lehet közéletet és politikát is csinálni. Mert végső tekintésben mindig politikát szerettem volna én is csinálni...”⁸ A kitűzött cél eléréséhez okkal tűnt a legalkalmasabbnak a jogi pálya Bibó számára, hiszen egyrészt a jogtudomány mint „normatudomány” művelése lehetőséget teremtett a függetlenség jelképeként megjelenő egyetemi tanári poszt megszerzésére, másrészt a praktikus jogi tudás a gyakorlati politizálás számára nyújtott másként nehezen pótolható ismereteket. Bibó egyetemi tanulmányait 1929 őszén a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán kezdte meg. A „jogtudó-értelmségivé” válás folyamata mindazonáltal lehetővé tette az ifjú egyetemista számára, hogy szerteágazó érdeklődését az egyetem falai között kielégítse. Nyitottságát, bölcsész-alkatát mi sem bizonyítja jobban, minthogy joghallgatóként – Reitzer Bélával együtt – rendszeresen eljár Sik Sándor magyar irodalmi, illetve Marót Károly görög filológiai és etnológiai előadásaira. Sik Sándorral – aki személyiséggel nagy hatást gyakorolt Bibóra – a cserkészeten keresztül került először kapcsolatba, s a családi otthonukban is gyakran megfordult.⁹

A jogi karon egy évfolyamra járt Erdei Ferencel, Reitzer Bélával és Vas Tiborral.¹⁰ Előbbi két évfolyamtársa, akikkel szoros baráti kapcsolatot ápolt, jelentős hatást gyakorolt világnézetének és társadalomfelfogásának alakulására. A három joghallgató családi háttere, indíttatása a korabeli Magyarország akár tipikusnak is mondható életútjait szimbolizálja. Bibó a keresztény „úri” középosztály nemzeti urbánus rétegéből, Reitzer a – kivetettséget zsigeri szinten megélő – feltörekvő vidéki kispolgári zsidó értelmiségi közegből származott. Erdei a magyar vidék, a sokszínű paraszti társadalom hagyományait önmagában hordozó, apai ágon zsellérek, anyai ágon módos parasztagdák sarjaként került az egyetemre. A közgazdaságtan és főképpen a szociológia irányába orientálódó Reitzer érdeklődését alapvetően meghatározta a korabeli polgári radikális és marxista irodalom. Emellett a legkorszerűbb nyugat-európai társadalomtudományi szakirodalmat igyekezett közvetíteni barátai felé. Erdei a vidéki Magyarország igazi arcát és problémáit ismertette meg barátaival. Hármuk legendás barátságáról a következőképpen beszélt Bibó visszaemlékezésében: „... egy életre szóló barátság volt mind a hármunk számára, mindenkinek megvolt ebben a maga szerepe, de Erdei volt a három között a legszuggesztívebb. Őneki a személyisége nagyobb kisugárzással volt mindkettőnk felé, mint – azt hiszem megfordítva... Azt tudom, hogy mind a hármunknak az alapvető magatartása az volt, hogy hogyan kell a világot reformálni, s mi-

⁸ HUSZÁR TIBOR: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok...* 30.

⁹ LITVÁN GYÖRGY – S. VARGA KATALIN (szerk.): *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban...* 216. A szegedi piarista gimnázium cserkészcsapatát Sik Sándor vezette. A cserkészmozgalom komoly szocializációs szerepet töltött be Bibó életében. Vö. Szentpéteri István: A fiatal Bibó István szegedi évei. Az emberi és polgári szabadságjogokért. Szeged, 1989. 3. sz. 42–43.

¹⁰ BIRÓ JUDIT: *Reitzer Béláról*. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): A hatalom humanizálása... 84–90. 117–129.; BALOG IVÁN: *Erdei személyiségének és szemléletének hatása Bibó Istvánra*. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről... 191–199.

lyen irányba... Reitzer Béla sokkal inkább könyvolvasó ember volt mind a kettőnknél, rengeteg könyvélménye volt, és azokat rendkívül elevenen és szenvedéllyel tudta továbbadni.”¹¹

A meglehetősen zárkózott és visszahúzó Bibót Reitzer javaslata ellenére sem vették föl a Bethlen Gábor Körből keletkezett, abból kinőtt Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumába, melynek egyébként alapító tagjai voltak fiatal kora meghatározó barátai, így Reitzer, Erdei, vagy éppen a bölcsész karon tanuló Ortutay. Budai György – a Kollégium vezetője – azzal utasította el a jelölést, hogy „nem közéjük való”, melyre az idős Bibó úgy emlékezett vissza, hogy akkoriban nemhogy forradalmárnak, de baloldalinak sem volt nevezhető.¹² Érdemes itt idézni Ortutay 1954. június 27-i napló-bejegyzéséből, melyet a budapesti Gundel étteremben tartott 25 éves érettségi találkozóáról szólva írt a „tisztá jellemű” Bibó „Pistiről”: „Egyik legragyogóbb tehetség volt közöttünk, intellektuálisan talán a legfinomabb koponya, s az is igaz, soha nem alkudott meg magával, mindig a meggyőződését írta... Ő nem volt a mi oldalunkon, igaz a Szegedi Fiatalok idején sem: utált minden kollektivitást, s később is a maga baloldali humanus, polgári intellektualizmusával távol tartotta magát tőlünk a két világháború között is...”¹³

Az egyetemista Bibó jogi tanulmányait – ellentétben a joghallgatók többségének laza tanulási szokásaival – rendkívül komolyan vette. A jogi kari stúdiumok közül figyelme igen hamar a jogbölcsélet és a nemzetközi jog irányába orientálódott. Ebben nagy szerepet játszott két kiváló professzora Horváth Barna (jogfilozófia) és Búza László (nemzetközi jog), akiknek az előadásait hallgatta és szemináriumaikban is több éven át dolgozott. Érdekes tény – későbbi érdeklődési irányát tekintve –, hogy a „politika” című tárgy, mely az alapvető politikaelméleti, állambölcséleti ismeretek átadását szolgálta, nem tartozott a legkedvesebb tárgyai közé. A Horváth Barna által közvetített neokantiánus alapú, de sok tekintetben az angolszász-amerikai pragmatista jogi szemléletmód hatását is ötvöző jogelméleti-jogszociológiai felfogás, illetve professzora nyitottságából adódó széleskörű ismeretek a közvélemény-kutatás fontosságának hirdetése, empirikus kutatások végzése, demokráciaelmélete, általános társadalomelméleti nézetei) feltehetően kielégítették az ifjú Bibó érdeklődését.¹⁴ Horváth személyében megtalálta az egyetemen azt a tudóst, illetve stúdiumot (a

¹¹ HUSZÁR TIBOR: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok...* 228.

¹² LITVÁN GYÖRGY – S. VARGA KATALIN (szerk.): *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban...* 30. Más helyütt erre így emlékezik vissza: „Buday György és én nem szerettük eléggé egymást, én nem léptem be a Bethlen Gábor Körbe, mert nem nagyon szerettem az egyetemi nyüzsgéseket. Buday Gyurka erre azt mondta, biztos az apám tiltotta meg nekem, hogy belépjek...” (HUSZÁR TIBOR: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok...* 220).

¹³ ORTUTAY GYULA: *Napló I. 1938–1954*. Alexandra Kiadó, Pécs, 2009. 519.

¹⁴ A későbbi tudományos működését alapvetően meghatározó jogtudósról a tanítvány eképp vélekedett: „Az én pályámat döntően befolyásolta Horváth Barna jogfilozófia-professzor... Horváth Barna nyugat-európai típusú tudós volt, Bécsben és Angliában járt előzőleg, mielőtt professzor lett volna, Bécsben Kelsent hallgatta, aki egy halatlan szép, egy kissé formalista, normatív logikái épületnek volt a felépítője; Angliában ellenben Harold Laski tanítványa lett, aki a munkáspárt balszárnyának volt az ideológusa. Horváth Barnának volt egy finoman prezentált, semmiképpen sem harcos, liberális anarchista álláspontja, és ebben a liberális angol szocialistákhoz állt közel. Ugyanakkor a tudományt szenvedélyesen komolyan vevő európai értelmiségi jelenség volt... jogszociológiai álláspontot képviselt a Kelsenék erősen normatív jogszemléletével szemben... Én később Horváth Barnának lettem a tanítványa, ő küldött ösztöndíjra, öneki lettem a magántanára is, egyszerűen nekünk szorosabb volt a kapcsolatunk.” (LITVÁN GYÖRGY – S. VARGA KATALIN (szerk.): *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban...* 33.) Bibó István és Horváth Barna szellemi közösségéről lásd: NAGY ENDRE: *Elhajló pályaképek* (Bibó és Horváth Barna). In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A hatalom humanizálása...* 1993 84–90.; ZSIDAI ÁGNES: *Bibó István, a jogfilozófus. Horváth Barna és Bibó István szellemi közössége*. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A hatalom humanizálása...* 91–108.; H. SZILÁGYI ISTVÁN: *Etika, jog, politika. Bibó István (1911–1979)*. In: Loss Sándor – Sza-

nemzetközi jog mellett), mely az áhított cél elérésében segítségére lehetett. Olyan ismeretek elsajátításával és továbbgondolásával töltötte idejét, melynek a politikához való kapcsolata igencsak közvetett. Korai írásaiban már felfedezhetők a későbbi általános társadalomfilozófiai paradigmáinak előzményei.¹⁵

Szót kell még ejtenünk Bibó nemzetközi jog iránti érdeklődéséről, mely Búza László személyéhez, valamint az első világháború utáni időszakban is élő hagyományhoz kapcsolódik. Nem csak idehaza, hanem az európai jogtudomány művelésében bevett szokás volt, hogy a jogbölcseletet és a nemzetközi jogot ugyanazon személyek művelték, sőt a két stúdiumot egy tanszék keretében oktatták. Ez volt a helyzet az első világháború végéig – a szegedi kar jogelődjénél – a kolozsvári egyetem jogi karán.¹⁶

Ugyancsak fontos utalni Bibó filozófiai tájékozódására, melyre nyilvánvalóan hatással volt Bartók György, az ún. Erdélyi Iskola tagja, akinél első éves egyetemista korában heti négy órában hallgatta az egykorú leckekönyv szerint „A philosophia egyetemes történelme” című kollégiumot.¹⁷ A neokantiánus paradigma közvetítésében Bartóknak mindenképpen volt szerepe. *Kényszer, jog szabadság* címen 1935-ben megjelent fő jogbölcseleti művében fontos hivatkozásokban utal egykori filozófia professzorára. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a *Szellem és Élet* című, Bartók által 1936-ban indított és szerkesztett bölcseleti folyóiratban később több Bibó recenzió is megjelent.¹⁸

A tehetséges joghallgató – mint már utalás is történt rá – Horváth közbenjárásával külföldi ösztöndíjak segítségével ismerkedett meg a korabeli európai jogtudomány irányzataival, iskoláival. 1930-ban a nyári szünetet Bécsben az Egyetemi és Nemzeti Könyvtárban töltötte a jog és kényszer problémáját kutatva. Bizonyára e tanulmányútja eredményként született meg az 1930/31-es tanévben a *Jog és kényszer*, illetve az 1931/32-es tanévben *A nemzetközi kényszeraktus elmélete Kelsennél* címmel írt szemináriumi dolgozata. Az 1931 és 1932-es években ismét 1–1 hónapot töltött Bécsben jogfilozófiai tárgyú könyvtári tanulmányokat folytatva.

A Szegedi Egyetem által 1933-ban „jogbölcseletből kiírt pályatételre” *Kényszer, jog, szabadság* címmel – „Coactus tamen volui!” jeligéjű – dolgozatot nyújtott be. A közel száz oldalas mű a bírálók – Horváth Barna és Ereky István professzorok – elismerését is kivívta.

badfalvi József – Szabó Miklós – H. Szilágyi István – Zödi Zsolt: *Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből...* 267–310.; Tanítvány és mester (Bibó István hatása Horváth Barnára). In: Barna Horváth: *The Bases of Law/A jog alapjai*. Szent István Társulat, Budapest, 2006. XXXIX–LIII.; KOVÁCS GÁBOR: *Elszigeteltség és nyitottság dinamikája két tudossors tükrében...* 401–408., 411–417.; ZSIDAI ÁGNES: *Jogbölcseleti torzó. Bibó István jogelméletének rekonstrukciója...* 41–54., 173–196.

¹⁵ Vö. LENGYEL ANDRÁS: *Egy szabadságideológia megformálódása. A fiatal Bibó értékelvei. Jelenkor*, XXXIII. évf. (1990) 2. sz. 147–157.

¹⁶ Említésre méltó adalék, hogy 1918 végén a kolozsvári egyetemen Somló Bódog legkedvesebb tanítványának, az ifjú Moor Gyulának ajánlotta fel tanszéke megosztásával a nemzetközi jogi katedrát, aki azt elfogadva a nemzetközi jog művelésével kezdte egyetemi oktatói pályáját. S csupán évekkel később, Szegeden volt lehetősége a jogbölcseleti tanszék professzori székének elfoglalására.

¹⁷ Vö. PERECZ LÁSZLÓ: *Böhm, Bartók, Bibó. Az Erdélyi Iskola hatása a bibói munkásságra*. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről...* 157. p.

¹⁸ Vö. BIBÓ ISTVÁN: *Bohatec, Josef: Calvin und das Recht. Feudingen in Westfalen*, 1934. *Szellem és Élet*, II. köt. (1937) 2. sz. 26–27.; BALÁZS P. ELEMÉR: *Az okozatosság büntetőjogi problematikája*. Budapest, 1936. *Szellem és Élet*, II. köt. (1937) 2. sz. 64–66.; KÜNKEL, FRITZ: *A közösség. A közösséglélektan alapfogalmai*. *Szellem és Élet*, V. köt. (1941) 1. sz. 34–38.; LOSONCZY ISTVÁN: *A funkcionális fogalomalkotás lehetősége a jogtudományban c. művéről*. *Szellem és Élet*, V. köt. (1942) 3. sz. 171–175.; HORVÁTH BARNÁ: *A géniusz pere. Sokrates – Johanna c. művéről*. *Szellem és Élet*, VI. köt. (1943) 3–4. sz. 174–177.

Érdekes néhány gondolatot idézni a bírálattól: „Ki kell emelnünk a szerző invenciózus, lendületes és erőteljes gondolkodását... az irodalmi apparátus alaposságát. A jegyzék 159 idézett munkát sorol fel... Finom, hajlékony, leleményes és elegáns gondolatvezetés árulják el a szerző kétségtelen rátermettségét és vérbeli tehetségét. A pályamunka olyan kiváló színvonalat képvisel, hogy nemcsak a pályadíjra érdemes, hanem némi átdolgozás után publikációra is és önálló, értékes tudományos teljesítménynek tekinthető.”¹⁹

A terjedelmes tanulmány – mint Bibó legjelentősebb jogbölcseleti tárgyu írása – ugyanezen a címen két évvel később könyv formában a szegedi egyetem jogi kari közleményeinek sorozatában alapos német nyelvű rezümével kiegészítve jelent meg.²⁰ A mű kétségtelenül egy önálló jogfilozófiai rendszer kidolgozására tett próbálkozásnak tekinthető. Bár sok tekintetben érezhető a mester hatása (pl. szinoptikus módszer, processzuális jogelmélet), mégis számos elgondolásában originálisan új utakat keresve fejt ki Bibó saját álláspontját. A 22–23 éves korában papírra vetett gondolatok a szűkebb szakmai közönség figyelmét is fölkel tették. A műről elismerően írt a rangosnak számító *Internationale Zeitschrift für Theorie des Recht* című szaklapban Moór Gyula, a korszak első számú magyar jogfilozófusa.²¹

Bibó 1933. június 24-én a jogtudományok summa cum laude doktoraként fejezte be Szegeden az egyetemi tanulmányait. Ezt követően 1934. május 19-én az államtudományok sub auspiciis gubernatoris doktorává avatták. A kor bevett gyakorlata szerint a tudományos pályát hivatásszerűen művelni csak magántanári habilitációt követően volt lehetséges, ezért Bibó pályatársaihoz hasonlóan jogásként kezdett dolgozni, bízva egy majdani egyetemi-tudományos karrierben. Rövid ideig ügyvédjelöltként tevékenykedett, majd a Budapesti Törvényszéken bírósági fogalmazógyakornoknak nevezték ki. Lényegében bírósági kinevezésével egyidejűleg rendkívüli szabadságot kapott, hogy folytatni tudja külföldi tanulmányait.²²

¹⁹ Horváth Barna és Erek István bírálata Bibó István *A Kényszer, jog, szabadság* című jogbölcseleti pályamunkájáról. MTAK Kéziratár Ms 5111/6.

²⁰ BIBÓ ISTVÁN: *Kényszer, jog, szabadság*. Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscose Josephinae. Sectio: Juridico-Politica 8. Szegedi Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., Szeged, 1935. VIII + 151.

²¹ MOÓR GYULA: *István Bibó: Kényszer, jog, szabadság (Zwang, Recht, Freiheit) című könyvéről*. Internationale Zeitschrift für Theorie des Recht, X. köt. (1936) 3. sz. 52.

²² Az elnyert állami ösztöndíj ismét Ausztriába szolt, ahol az egész 1933/34-es tanévet a bécsi Collegium Hungaricumban töltötte. Beszámolójából tudjuk, hogy a jogi karon rendszeresen látogatta Alfred Verdross, Adolf Merl és Felix Kaufmann professzorok előadásait. Az ambiciózus tudósjelölt nemcsak tanult a korszak jeles tudósaitól, hanem maga is számot adott kutatásairól. Verdross professzor nemzetközi jogi szemináriumában *Unrechtsfolge im Völkerrecht* címmel, jogfilozófiai szemináriumában *Rechtsbegriff und Zwanstheorien* címmel tartott előadást. Ezen idő alatt írta meg *A szankció kérdése a nemzetközi jogban* című első nyomtatásban megjelent jelentős művét, mely a szegedi kar gondozásában 1934-ben látott napvilágot. Vö. BIBÓ ISTVÁN: *A szankció kérdése a nemzetközi jogban*. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., Szeged, 1934. 50

A következő, 1934/35-ös tanévet a vallás és közoktatásiügyi miniszter jóvoltából nemzetközi jogi tanulmányok folytatása végett ismét külföldön töltötte. Állami ösztöndíjjal a híres genfi Institut des Hautes Etudes Internationales hallgatójaként megismerkedett a korabeli rangos európai tudományos intézettel és kiváló tagjaival. Az év folyamán Hans Kelsen és Paul Gugenheim nemzetközi jogi stúdiumai mellett Maurice Bourquin diplomáciatörténeti és Guglielmo Ferrero diplomácia- és politikatörténeti előadásait látogatta. Az ifjú tudós itt is számot adott négy előadásban tudományos felkészültségéről. Az 1935-ös év őszén a szegedi egyetem megbízásából és anyagi támogatásával részt vett az Institut International de Philosophie du Droit et Sociologie Juridique második kongresszusán.

Kelsen egyéniségéről és elméletéről egy ekkoriban Erdeinek Genfből írt levelében így vélekedik: „... buzgó szemináriumi hallgatója vagyok. Nagyon közvetlen és zseniálisan okos ember, de nekem Horváth valahogy igazabb. A Kelsen tiszta jogtanaival valahogyan úgy van az ember, mint a vékony sárgarépa pucolásával: addig kaparjuk róla a földnek piszkát, míg minden húsa is lemeleg, s csak a rostja marad meg. Kelsen esetében ez a rost méltó a

Az egyetemi és az azt követő évek történeteiben rendkívül meghatározó szerepet töltött be a Horváth iskolateremtő, kisugárzó hatásának eredményeképpen kialakuló tanítványi kör, amelyet már az érintettek is „szegedi iskolának” neveztek.²³ A „szegedi iskola” megfogalmazást először 1935-ben egy recenzióban olvashatjuk. Bibó a *Jog* című folyóirat hasábjain – évfolyamtársa – Vas Tibor *Die Bedeutung der transzendentalen Logik in der Rechtsphilosophie* címen megjelent dolgozatának ismertetésekor a következőképpen sommázza véleményét: „Vas Tibor munkáj[a]... értékes terméke a magyar jogfilozófia dr. Horváth Barna vezetése alatt álló szegedi iskolájának s annak külföldi viszonylatban is becsületére válik.”²⁴ Horváth Barna az 1944/45 fordulóján keletkezett önéletrajzi írásában az iskola tagjairól így ír: „Büszke vagyok arra, hogy Vas Tibor, Bibó István és Szabó József a tanítványaik voltak. Immáron ők maguk is tudósok, és szilárd meggyőződés, hogy jobban nem is választhattam volna.”²⁵ A tanítványok legfontosabb közös jellemzője ekkoriban főképpen a „mester”-től eredeztethető jogbölcseleti érdeklődés volt, melyről az 1930-as évek végén, az 1940-es évek elején írt publikációik is tanúskodnak. Horváth iskolateremtő személyiségének vonzáskörébe kerültek a más társadalomtudományi irányok felé tájékozódó joghallgatók, így Erdei, illetve Reitzer is.

Érdemes e helyen a szegedi iskola kapcsán egy kevésbé ismert esetre is utalni. Az 1930-as évek végén a zsidóüldözések idején Vas Tibor súlyos helyzetbe került. Kérelmet nyújtott be a kormányzóhoz, hogy mentesüljön a zsidótörvények hatálya alól. Míg egykori szegedi professzorai tartózkodtak a támogató levél aláírásától, addig Bibó kezdeményezésére a korabeli magyar jogfilozófusok, élükön Moór Gyulával támogatólag írtak alá egy tanúsítványt, amelyben Vast kivételre méltónak nyilvánították.²⁶

megszemlélésre, de nem elegendő az élet táplálására.” Bibó István 1935. február 7-én kelt levele Erdei Ferenchez. In: *Levelezés köz- és magánügyben 1931–1944. Címzett vagy feladó Erdei Ferenc*. (Szerkesztette és a jegyzeteket készítette: H. Soós Mária) Magvető Könyvkiadó, Budapest, 199. 30.

Feltehetően a svájci útja eredményeként jutott arra az elhatározásra, hogy lefordítsa a XX. század egyik legnagyobb hatású jogelméleti munkáját, *Hans Kelsen* 1934-ben német nyelven megjelent *Reine Rechtslehre* (Tiszta Jogtan) című korszakalkotó művét. Bibó a fordítást 1935 és 1937 nyara között Kelsen jóváhagyásával végezte. A kiadásra részben anyagi okok, részben érdektelenség miatt csak jóval Bibó halála után, 1988-ban került sor. (Vö. HANS KELSEN: *Tiszta Jogtan*. (Bibó István fordításában) ELTE Bibó István Szakkollégium, Budapest, 1988. XXII + 106) A fordítás történetéről lásd: Varga Csaba: Bevezetés HANS KELSEN: *Tiszta Jogtan* c. művéhez, ELTE Bibó István Szakkollégium, Budapest, 1988. IX–XVIII., illetve Lengyel András: Bibó István Kelsen-fordítása. *Délmagyarország*, 1991. október 26. (DM Magazin 5.)

Hosszabb lélegzetű külföldi tanulmányainak eredményeként került publikálásra 1936-ban, illetve 1937-ben két jelentős idegen nyelvű jogfilozófiai tárgyú tanulmánya: Vö. Le dogme du „bellum justum” et la théorie de l’infailibilité juridique. Essai critique sur la théorie pure du droit. *Revue Internationale de la Théorie du Droit*, X. köt. (1936) I. sz. 14–27. (Magyarul: BIBÓ ISTVÁN: „A bellum justum” dogmája és a jogi tévedhetetlenség teóriájának kritikai esszéje. /Fordította: Mold Attila és Zombor Ferenc/ Bibó István Olvasóköri Füzetek. 3. füzet. Bolyai Kollégium, Miskolc, 1993. 23.); Rechtskraft, rechtliche Unfehlbarkeit, Souveränität. *Zeitschrift für öffentliches Recht*, XVII. köt. (1937) 5. sz. 623–638. (Magyarul: Jogerő, jogi tévedhetetlenség, szuverenitás (Ford.: Zsidai Ágnes) In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Megiallni a szabadság rendjét. Tanulmányok Bibó István életművéről...* 321–334.

²³ A „szegedi iskola” kialakulásáról és történetéről lásd bővebben: Szabadfalvi József: Bibó István és a szegedi iskola. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről...* 125–152.

²⁴ BIBÓ ISTVÁN: Vas Tibor: *Die Bedeutung der transzendentalen Logik in der Rechtsphilosophie*. *Jog*, II. köt. (1935) 2–3. sz. 151.

²⁵ HORVÁTH BARNÁ: *Forradalom és alkotmány. Önéletrajz 1944–45-ig*. (Ford.: Nagy Endre) ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 1993. 51.

²⁶ Horváth Barna minderre önéletrajzi írásában – éreztetve egyben a szegedi iskola belső kohéziós erejét – így emlékszik vissza: „Vas Tibor zsidó volt. Látását ifjúkorában elvesztette. Csodálatos emlékezőtehetsége volt. Úgy ta-

Magántanári habilitáció (1940)

Svájci útjáról hazatérve folytatta bírósági joggyakornoki munkáját, azonban ezt követően is lehetősége nyílt rövidebb külföldi tanulmányutakra.²⁷ A korabeli tudományos közélet elismerését jelentette, hogy 1937-ben a Magyar Társadalomtudományi Társaság jegyzőjének, 1938-ban az igazgatóválasztmány tagjának választották. Szintén ugyanebben az évben a Magyar Filozófia Társaság is tagjai sorába választotta.²⁸ 1938 decemberétől az Igazságügyi Minisztériumba rendelték szolgálattételre, ahol 1944-ig a magánjogi, majd a magánjogi és közigazgatási ügyosztályon dolgozott. Legmagasabb rangja „miniszteri titkár” volt. Az egyetemes bírói és ügyvédi szakvizsgát 1940-ben tette le.

Az 1940-es év azonban más szempontból is nevezetes Bibó életében. A kor bevett gyakorlata szerint hivatásszerűen művelni a tudományos pályát csak magántanári habilitációt követően volt lehetséges, s csupán ennek birtokában reménykedhetett bárki is egy majdani egyetemi-tudományos karrierben, professzori kinevezésben. Bibó esetében a magántanári habilitációs eljárás lefolytatására ez év tavaszán alma matere falai között került sor.²⁹

Az eljárást kérvényező „személyi minősülésére” vonatkozó vélemény elkészítésére – a benyújtott publikációs jegyzék alapján – két egykori kedves professzorát, Horváth Barnát és Búza Lászlót kérte föl a kari tanács. Bibó szakirodalmi munkásságát értékelő jelentésekből érdemes hosszabban is idézni a jogfilozófus Horváth szakavatott véleményét az ifjú pályatársról, az egykori tanítványról: „Mindezek alapján a következőkben rajzolhatom meg a folyamodó tudományos egyéniségét és irodalmi működésének képét. Nagyobb monográfiájával (Kényszer, jog, szabadság – Sz. J.) kétségen felül bebizonyította, hogy széles irodalmi apparátust célszerűen felhasználni és áttekinteni képes, ha ez a felhasználás és áttekintés in-

nult, hogy anyját hallgatta, aki hangosan felolvasta a tanulmányát. Olyan kiváló volt, hogy sub auspiciis gubernatorisra terjesztettük elő. De nem kapott engedélyt, mert zsidó volt. Előterjesztettük külföldi ösztöndíjakra. Nem kapta meg, mert zsidó volt. Nem nevezték ki asszisztensnek, mert zsidó volt. Az egyetem adta ki művét, *A jogelmélet transzcendentális logikáját* [A transzcendentális logika jelentősége a jogfilozófiában – Sz. J.], amelyet később lefordítottak japánra. Mármost Vas úr a zsidóüldözések idején súlyos helyzetbe került. Kérelmet nyújtott be a kormányzóhoz, hogy mentesüljön a zsidótörvények hatálya alól.” Egykori mestere megkérte a kar dékánját és tekintélyes professzorait, hogy írjanak alá egy tanúsítványt, melyben mintegy igazolják a fent leírt tényeket. A fölkért kollégák azonban a „kiszámíthatatlan következményekre” hivatkozva elhárították annak aláírását. „Borzalmas tanulság volt látni a tanárok pipogyaságát és cserbenhagyását. Ámde ugyanebben az időben a magyar jogfilozófusok aláírtak egy hasonló igazolást, és Vas urat kivételre méltónak nyilvánították. Bibó úr, aki segítette barátját és jelentős szolgálatokat tett a zsidóknak – ebben az időben elküldte az igazolást aláírás végett Moór professzornak. Aláírta. Vas urat mentesítették... Mindazonáltal Vas úr igazolása volt hosszú ideig az egyetlen dokumentum, amely révén a magyar jogi teoretikusok megtalálták egymást, és úgy cselekedtek, ahogy mindig is kellett volna: egymással egyetértésben.” (Uo. 79.)

²⁷ 1936-ban elnyerte a hágai Académie de Droit International Carnegie ösztöndíját, illetve a szegedi egyetem támogatásával részt vett 1937-ben a párizsi Congrès International de Philosophie-n. 1938 őszén két hónapot töltött ismét Genfben, mint „collaborateur temporaire” (ideiglenes munkatárs) a Nemzetek Szövetségénél, melynek könyvtárában a nemzetközi jogerő kérdésére vonatkozó irodalmat tanulmányozta.

²⁸ *Etika és büntetőjog* címmel tartott székfoglaló előadása később nyomtatásban is megjelent: Vö. Bibó István: *Etika és büntetőjog. Társadalomtudomány*, XVIII. évf. (1938) 1–3. sz. 10–27.

²⁹ A habilitációs eljárás története Ruszoly József szegedi professzor kutatásának eredményeképp vált ismertté. Lásd erről RUSZOLY JÓZSEF: *Bibó István a szegedi jogi karon...* 95–101.

Az eljárásra így emlékezik vissza az ügy körül bábáskodó professzor: „Bibó magántanári habilitációja az utolsó volt Szegeden, a Szabóé az első Kolozsvárott. Amikor az újságok azt írták, hogy nekem nem kell Kolozsvárra mennem, Buza úr – aki ekkor a kar dékánja volt – leállította Szabó József habilitációs eljárását, és nyíltan a következő alternatíva elé állított: vagy velük megyek Kolozsvárra, vagy mondjak le Szabó habilitációjáról. Ez volt a pszichikai kényszer, ami eldöntötte, hogy Kolozsvárra megyek.” (HORVÁTH BARNA: *Forradalom és alkotmány...* 78.)

kább a folytonos hivatkozásokra, mint saját nézeteinek más irányokkal szemben való kritikai kibontakozására vonatkozik is. Az ismertett tanulmányaiban általában véve finom elmélet és a gondolkodásnak bizonyos leleménye és termékenysége nyilatkozik meg. Különösen éles logikával van megírva a jogi tévedhetetlenségről szóló francia dolgozata. Ennek túlnyomóan kritikai jellege arra is figyelmeztet, hogy a folyamodó, aki ebben a kritikai tanulmányban igen előnyösen mutatkozik be, talán a kutatóknak abba a népes osztályába tartozik, akik erősebbek a bírálatban, mint az építő gondolkodásban. Mindazonáltal nem mondhatom, hogy önálló megoldásaiban ne lenne lelemény és sokszor finom és termékeny invenció. Kiváló bíráló érzi az apró ismertetéseiben is megnyilvánul. A folyamodó elméleti beállítottságát tekintve, hajlik az empirizmusra, az irracionálisra, intuicionista társadalomszemléletre, amelyet azonban erős kriticismussal kíván ellenőrizni. A finom megfigyelés, bizonyos introspektív szemlélettel feltárt dialektika kielemezése, bennrejlő következtetésének kíméletlen logikával történő kibontása, ezek a folyamodónak a legszerencsésebb munkaeszközei. Mindent összevetve, a folyamodó eddigi munkássága a legszebb reményekre jogosít.³⁰

Magántanári próbaelőadására *A jogelmélet fő kérdései tegnap és ma*³¹ címmel került sor, melyben a századfordulótól kezdve áttekintette a főbb jogelméleti irányzatokat. Az 1940. július 16-án kelt magántanári oklevél (decretum habilitationis) megfogalmazása szerint „Jogbölcselet” tárgykörből képesítették egyetemi magántanárrá.³² 1941 májusában magántanári habilitációját a kar régi-új helyére, a kolozsvári egyetemre helyezték át. Az 1941/42-es tanév második felében Kolozsváron *A XX. század jogbölcselete*,³³ illetve az 1943/44-es tanév második felében *A jogforrások és a társadalmi hatalom többségének (pluralitásának) elmélete és az államhatalmak elválasztása* címmel hirdetett meg magántanári előadásokat. Utóbbi előadássorozata már jelzi a közjog, a politikatudomány, ezen belül a demokrácia, az államhatalmi ágak megosztása, illetve az aktuálpolitika kérdései iránti fokozódó érdeklődését.

A szegedi egyetem professzora (1946–1950)

A második világháborút követő hetek, hónapok mozgalmas közéleti, kormányzati tevékenységét követően az egyetemi szférában is jelentős mozgások következtek be. Bibót 1946 májusában Bacsó Jenő a debreceni Tisza István Tudományegyetem jogi kari dékánja kérte föl – tolmácsolva a kar egyhangú óhaját –, hogy vállalja el a Juhász Nagy Sándor halálával megüresedett politika tanszéket. Bibó udvarias válaszelevelben utasítja el a „kitüntető” és „örvendetes” fölkérést: „Különösen nem tehetem ezt meg a mai helyzetben azzal a szegedi

³⁰ Dr. Horváth Barna ny. r. tanár véleményes jelentése dr. Bibó István bírósági titkár úrnak a jogbölcseletről egyetemi magántanárrá képesítése végett bemutatott dolgozatairól. In: *Jogtudományi Közöny*, XLVII. évf. (1992) 3–4. sz. 108. (A dokumentumot Ruszoly József. Bibó István a szegedi jogi karon című tanulmányának mellékleteként olvashatjuk.)

³¹ *A jogelmélet fő kérdései tegnap és ma*. (Bibó István magántanári próbaelőadása, 1940. június 13.) Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattára Ms 5116/10. (Sajtó alá rendezte és közölte: Ruszoly József egyetemi tanár: *Jogtudományi Közöny*, XLVII. évf. (1992) 3–4. sz. 89–95.)

³² Bibó István számára kiállított magántanári oklevél. In: Huszár Tibor: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok...* 330.

³³ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattára Ms 5116/11. 1–83. (Nyomtatásban közreadva: DÉNES IVÁN ZOLTÁN (szerk.): *Bibó István egyetemi előadásai 1942–1949*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004. 11–32.)

karral szemben, melynek tanítványa voltam, és amely jelenleg igen nehéz helyzetben és igen nagy személyzeti hiányosságok közepette küszködik az újjáalakulás nehézségeivel.³⁴

A Szegeden újrainduló jogászképzés oktatói hátterének megteremtésekor Horváth Barna mindhárom egykori tanítványát javasolta a kar számára. Közülük Bibót először a jogbölcselet oktatására ajánlotta az ötletgazda, majd nem sokkal később a politika tanszék betöltésére terjesztette elő.³⁵ Érdemes hivatkozni egy Horváth által írt megjegyzésre, melyet egy dékáni felszólító levélre válaszként fogalmazott meg. Arra a dékáni kérésre, hogy foglalja el a neki fönntartott jogelmélet tanszéket, 1946 tavaszán a következő választ küldte: „Meg kell jegyezmem, hogy a jogelméleti tanszék ellátása Szegeden semmilyen veszélyben nem forog. A kar egyhangúlag meghívta Bibó Istvánt, Szabó Józsefet és Vas Tibort. Mindhárman a jogelmélet kiváló művelői, akik közül bármelyik igen jól el fogja látni a tanszéket. A kérdés csupán az, vajon helyettesként-e, vagy az én tanszéki utódomként.”³⁶ Pár hónappal később eldől a tanítványok sorsa. Bibót Tildy Zoltán köztársasági elnök 1946. július 22-én nevezte ki nyilvános rendes egyetemi tanárra a Szegedi Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán a politika tanszékre. Érdemes itt idézni Schneller Károly szegedi jogi kari dékán 1946. szeptember 4-én elhangzott üdvözlő beszédéből, mellyel az új kollégát köszöntötte: „Meleg szívvel üdvözlöm Professzor Urat abból az alkalomból, hogy először jelent meg közöttünk, mint egyetemünk újonnan kinevezett rendes tanára. Ezzel egy, a tudományos kutatással rég eljegyzett élet ért a termékeny alkotás minden ígéretét magában rejtő révpatakbba. Professzor Úr tulajdonképpen hazatért, amikor Szegedért felcserélte a fővárost. Hiszen itt, a kegyesrendiek nagyírú gimnáziumában végezte színjeles eredménnyel középiskolai tanulmányait. Hazatért azonban egyetemünkre is, melynek sikert sikerre halmozó kiváló hallgatója, sub auspiciis Gubernatoris felavatott doktora volt... Most keblünkre öleljük az eltávozott fiút, akinél a távozás nem tékozlást, hanem tapasztalathalmozást jelentett.”³⁷

A frissen kinevezett professzor megtartva budapesti lakását Szabó Józseffel együtt járt le Szegedre. A haláláig hű barát ekképp emlékezett vissza a Szegeden töltött időre: „Szegeden Purjesz professzor I. sz. Belklinikáján kaptam Bibóval közösen egy szobát. Így sok alkalmunk volt problémáinkat éjjelente megbeszélni, sokszor meg is vitatni.”³⁸ 1947 őszén a kar Bibót és Szabót kérte föl, hogy a „szegedi iskola” harmadik tagjának, tanártársuknak véleményezzék a habilitációs kérelmét. Vas megkésett szegedi habilitációs eljárásában tehát a jogi kar két újdonsült professzora készítette el a „véleményes jelentést”, melyhez „függlelökként” csatolták Horváth Barna még 1945 decemberében készített „szakvéleményét”, amiben javaslatot tett Vas Tibor meghívására a jogi kar egy újonnan fölállítandó tanszékére.³⁹ Bibó véleményalkotásában megelőlegezett bizalommal támogatta a jelölt habilitálását.

³⁴ Vö. LITVÁN GYÖRGY – S. VARGA KATALIN (szerk.): *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban...* 342–343.

³⁵ Dr. Horváth Barna egyetemi tanár felterjesztése a vallás- és közoktatásiügyi miniszterhez Bibó István nyilvános rendes egyetemi tanárrá kinevezéséhez. In: Huszár Tibor: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok...* 332–340. (Ugyanaz: LITVÁN GYÖRGY – S. VARGA KATALIN (szerk.): *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban...* 343–350.)

³⁶ Horváth Barna 1946. március 24-én kelt levele Schneller Károly dékánnak. Közli: RUSZOLY JÓZSEF: *Bibó István a szegedi karon...* 99.

³⁷ RUSZOLY JÓZSEF: *Bibó István a szegedi jogi karon...* 97.

³⁸ SZABÓ JÓZSEF: *Negyven év.* In: Szabó József: *Ki a káoszból, vissza Európába.* Kráter Műhely Egyesület, Budapest, 1993. 40.

³⁹ Horváth Barna, Bibó István, Szabó József szakvéleménye Vas Tibor tudományos munkásságáról. (1947) MTAK Kézirattár Ms 5905/50-51. (Bibó – méltatva a folyamodó valójában egyetlen jelentős jogfilozófiai tárgyú írását, melyet „éles logika”, „erős gondolati és vitaközlési ökonómia” jellemez – véleményének összegzésében a

A szűk négy évi professzori lét jelentette Bibó akadémiai pályafutásának csúcspontját. A politika (általános alkotmánytan és közigazgatástan) mellett helyettesítőként nemzetközi jogot, mint fő kollégiumot oktatott. E mellett számos ún. kiskollégiumot is meghirdetett.⁴⁰ Teljes súllyal csupán az 1946/47-es tanévben tevékenykedett a jogi karon, mivel a következő tanévtől a vallás- és közoktatási miniszter megbízta a Kelet-európai Tudományos Intézet „elnöki teendőinek helyettesként való ellátásával”, s egyben kinevezi a Társadalomtudományi Intézet igazgatójává, ami miatt szabadságoltatta magát Szegeden. Ez után csupán egyre csökkenő mértékben kiskollégiumok tartására vállalkozott egykori alma materében. A „fordulat évéhez” közeledve mind a tudományos, mind az egyetemi életben folytatott tevékenysége egyre nehezebbé vált. Ekkor még bizalmasan fölajánlották neki a politikailag kevésbé neuralgikus születőben lévő munkajogi tanszéket, de ő ezt elhárította. A fennmaradt kari iratanyag szerint utoljára 1950. április 18-án vett részt kari ülésen, majd szeptember 8-án a hivatalban lévő dékán felszólította, hogy nyújtsa be nyugdíj iránti kérelmét.⁴¹ Végül 1950. szeptember 15-i hatállyal, minden indoklás nélkül több professzortársával – pl. ifj. Boér Elek, Sövényházi Ferenc és Székely István – egyetemben fölmentették és harminckilenc évesen „rendelkezési állományba” helyezték.⁴² Bibó számára a belső száműzetés korszaka ekkor kezdődött, s csupán az 1956-os események sodrában – Baróti Dezső akkori szegedi rektor visszaemlékezése szerint⁴³ – vetődött föl, hogy az intézmény katedrát biztosítva visszahívja egykori professzorát, de a minisztériumi illetékesek ebbe, mint utóbb kiderült, nem egyeztek bele. Erről tanúskodik Szabó József 1957 januárjában írt levele, melyben beszámol arról, hogy a kari tanács ülésén fölvetette a Bibó részére fölállítandó „közigazgatástan” tanszék tervét. A kari tanács levélben fordult a minisztériumhoz Bibó „azonnali rehabilitását” kérve.⁴⁴ A forradalmi lelkesedést az új hatalom hamarosan lehűtötte. Az óhajoknak

jövőre helyezi a hangsúlyt: „...Vas Tibor jövőendő munkásságával kapcsolatban... feljogosít bennünket azokra a várakozásokra, amelyek a kedvező habilitációs javaslat alapját képezik. Várjuk Vas Tibortól, hogy azt a kritikai munkát, amit addigi legnagyobb művében elvégzett, a magyar jogelmélet egészére is terjessze ki s egyben a jogelméleti kutatás termékenyebb, szociológiailag elmélyültebb útjára nézve is mondja el a maga mondanivalóját.”)

⁴⁰ Az általa jegyzett tárgyakról lásd RUSZOLY JÓZSEF: *Bibó István a szegedi jogi karon...* 100. (Egyetemi fő- és kiskollégiumai előadásainak jegyzetei nyomtatott formában is hozzáférhetőek. Vö. DÉNES IVÁN ZOLTÁN (szerk.): *Bibó István egyetemi előadásai 1942–1949...* 33–251.)

⁴¹ Vö. RUSZOLY JÓZSEF: *Bibó István a szegedi karon...* 101.

⁴² A *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban...* című kötet 416. oldalán olvasható egy Szabó József „e.i. dékán s.k.” aláírású Szegeden, 1950. szeptember 8-án kelt levél, melyben Bibó Istvánt a kar dékánja felkéri, hogy „illetékes helyről nyert felhívás alapján” nyújtsa be nyugdíjazás iránti kérelmét a kar dékáni hivatalába. A dékáni aláírással csupán az a gond, hogy Szabó József az 1948/49-es tanévben volt dékán, azt követően pedig prodékán, de ez utóbbi ciklust már maga sem töltötte ki. (Az 1950/51-es tanévben, amikor a levél keletkezett, a dékán Antalffy György volt, aki személyében is reprezentálta a karon a „fordulat évét” követően pozícióba került nemzedéket.) A Vallás- és Közoktatási Minisztérium főosztályvezetőjének felmentő levelét lásd HUSZÁR TIBOR: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok...* 348.

⁴³ Lásd erről RUSZOLY JÓZSEF: *Bibó István a szegedi karon...* 102.

⁴⁴ Érdemes a levélből hosszabban is idézni, mely jól tükrözi a forradalom hatásaként a szegedi jogi karon történt megújulási szándékot: „Mindenki örömmel fogadta a híreket Felöled... Közben felment a minisztériumba az utolsó kari ülés jegyzőkönyvének kivonata, mely azonnali rehabilitálást kívánja. A tárgyat, illetve a felállítandó tanszéket a felterjesztés nem jelölte meg, de ez, azt hiszem, nem is fontos. Nálam is az aláírás előtt közvedenül álapodtunk meg a tanszékben s írtuk be utólag a kész aktába.

A Közigazgatástan tanszék felállításának ötletét bevettem a karon. Sajnos Martonyi részéről azonnali ellenérzésre talált. Azt állítja, hogy ez benne van a közigazgatási jogban. Felhívtam figyelmét arra, hogy ez téves felfogásnak látszik, s ugyanannyira nem azonos a két tárgy, mint a pénzügyi jog és pénzügytan vagy az alkotmányjog és politika. Ennek ellenére kitartott álláspontjánál, viszont megígérte, hogy gondolkozni fog a maga részéről is a fe-

és álmoknak az új rendszer, majd a börtönévek egyszer s mindenkorra véget vetettek, végleg elszakítva Bibót egykori alma materétől.

JÓZSEF SZABADFALVI

DIE SZEGEDINER JAHRE VON ISTVÁN BIBÓ (Gedanken anlässlich des 100. Wiederkehrs seines Geburtstages)

(Zusammenfassung)

Im Leben und in der Laufbahn von István Bibó hat die Stadt Szeged eine aussergewöhnlich wichtige Rolle gespielt. Die vorliegende Abhandlung schildert zuerst detailliert die Jahren zwischen 1925–1934, als Bibó Mittelschüler und Hörer der Universität in Szeged war. Dann werden die Begebenheiten seiner Habilitation im Jahre 1940, dann seiner Tätigkeit als Professor der Universität zwischen 1946–1950 beschrieben. So werden einige Mitschüler und Kommilitonen vorgeführt, mit denen Bibó sehr enge und auf Lebensweg dauernde Freundschaften geschlossen hat. Es wird die Zusammenarbeit Bibós mit Prof. Barna Horváth skizziert: Letzterer hat den Beginn der wissenschaftlichen Laufbahn von Bibó stark geprägt und wurde von Bibó immer mit Dankbarkeit erwähnt. Bibó hat auch den Höhepunkt seiner Akademikerlaufbahn in Szeged erreicht, als er 1946 zum Professor in seiner alma mater ernannt und im demselben Jahr zum korrespondierender Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften erwählt wurde. Man kann höchst bedauern, dass seine Universitätstätigkeit schon nach einigen Jahren ebenso in Szeged zum Ende ging, als die neue Macht ihn zur persona non grata erklärt hatte und im Alter von 39 Jahren in Zwangspension versetzte.

löl, milyen közigazgatási jogi diszciplinát lehetne önállósítani. Buzát is ilyen meggondolásra kértem a nemzetközi közigazgatási jog területén. Ha Neked további ötleteid lennének, jó lenne ezeket is felvetni.

Időközben itt járt Világhy, hogy az Antalffy fegyelmije ügyében tárgyaljon a karral. Ő is említette, hogy a Te kérdéseddel kedvezően foglalkoznak a pesti karon is. De közelebbieket nem mondott...

Nekem semmi összeköttetésem nincs a minisztériumban. Nekem ketten segítettek: Te és Bruckner Győző. Mivel egy ilyen egészen kiváló tudósnak a visszakerülése, főleg a mai leszegényített jogi karokhoz, tudományos érdekből igazán nagyon kívánatos lenne, eltekintve a köztünk lévő régi barátságtól is, azonnal írtam Győzőnek, hogy próbáljon meg... közbelépni." (Szabó József 1957. január 24-én kelt levele Bibó Istvánhoz. MTA Kézirattár Ms 5118/3.)